

A MAGYAR KIRÁLYOK VÁROSÁNAK EMLÉKEZETE
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
NYELVEKBEN ÉS KULTÚRÁKBAN

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2021

A KÖNYV LÉTREJÖTTÉT AZ ALÁBBI INTÉZMÉNYEK
TÁMOGATTÁK

Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház, Székesfehérvár
Székesfehérvári Egyházmegye
Székesfehérvári Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
NKA Ismeretterjesztési és Környezetkultúra Kollégiuma
Zuglói Szlovákok Önkormányzata, Budapest
Terézvárosi Szlovák Önkormányzat

Szakmai lektorok
Lebovics Viktóra
Pátrovics Péter

Tördelés
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Selleyi Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-387-5

TARTALOM

LUKÁCS ISTVÁN: Előszó	7
Császári Éva: Ján Kollár és a cseh népnév etimológiája	9
DUDÁS ELŐD: Székesfehérvár és más magyar helynevek egy kaj-horvát krónikában	19
DUDÁS MÁRIA: A nő ábrázolása a magyar és bolgár nyelvben a frazeológiai kifejezések tükrében	31
FEDOSZOV OLEG: Hányféle hangszíne van az embernek? Karel Poláček <i>Bylo nás pět / Őten voltunk cimborák</i> c. regénye margójára ..	45
ISTVÁN ANNA: Ján Kollár első útirajzának magyar vonatkozásai	55
JAKOVljević DRAGAN: Székesfehérvár jelentősége a szerb kultúrában	67
KISS SZEMÁN RÓBERT: A magyar, szlovák, szlovén és horvát vidék és város térpoétikai megjelenítése Kollár <i>Útirajzában</i>	81
LUKÁCS ISTVÁN: A vasút heterotópiája Prešerennél és Petőfinél	97
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA: A szó elszáll, az írás megmarad. A Magyar-szlovén internetes nagyszótárról	109
MANN JOLÁN: Koronázó városok: Székesfehérvár és Tengerfehérvár. Miroslav Krleža magyar témáinak adriai fejezete	133
MENYHÁRT KRISZTINA: A bolgárkertészek családi és nemzeti szerkezete a 20. század első felében	143

PAVIČIĆ MLADEN: Ferdo Godina <i>Bele tulpike</i> című regényéről	159
RÁGYANSZKI GYÖRGY: „Ő egyáltalában nem szláv hajlamból beszélt tótul”. A Mezőtúr-Szarvas vasútvonal átadása szociolingvisztikai kontextusban	173
URKOM ALEKSANDER: Történelmi események jelölése a lexikográfiában. Székesfehérvár mint történelmi események forrása a magyar-szerb lexikográfiában	185
VIG ISTVÁN: Nem minden fehér, ami annak látszik. Megjegyzések néhány magyar és horvát helynév értelmezéséhez	197
ZSILÁK MÁRIA: Csák Máté alakja, konfliktusos viszonya Károly Róberthez és helye a szlovák nemzeti mítoszokban	209

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS MÁS MAGYAR HELYNEVEK EGY KAJ-HORVÁT KRÓNIKÁBAN

Dudás Előd

Abstract: The present paper Székesfehérvár and other Hungarian toponyms in the chronicle of Antun Vramec from 1578. Vramec was the second author, who wrote and printed his books in the Kajkavian literary language. In this chronicle different historical events are presented, such as wars, coronations etc. In the chronicle Székesfehérvár and other Hungarian toponyms are mentioned too. This paper focuses on the etymology of the Hungarian toponyms and their Kajkavian equivalents.

Keywords: Vramec's chronicle, Kajkavian literary language, Székesfehérvár, Hungarian toponyms

1. Bevezetés

Székesfehérvár Szent István városaként vonult be a köztudatba és hosszú évszázadokon át a koronázó királyi város szerepét töltötte be a magyar történelemben. Emellett a Szent István által alapított királyi bazilika számos magyar király és hitvese végső nyughelyéül is szolgált. A fentiek tudatában bátran állíthatjuk, hogy Székesfehérvár jelentősége a magyar történelemben megkérdőjelezhetetlen. Természetesen ebből szinte egyértelmű módon következik az is, hogy a várossal, illetve annak nevével számtalanszor találkozunk a történelmi kútfőkben és a történelmi művek lapjain. A továbbiakban egy 16. századi kaj-horvát nyelven írt világkrónikának, a kaj-horvát irodalom jeles képviselőjének, Antun Vramec *Kronika* című művének magyar eredetű helyneveit mutatom be, különös szerepet szánva benne Székesfehérvárnak, amelynek nevével Vramec művét olvasva gyakran találkozunk.

2. Antun Vramec krónikája és a kaj-horvát irodalmi nyelv

2.1. Regionális irodalmi nyelvek és a kaj-horvát irodalmi nyelv

A horvát nyelvterület nyelvjárási szempontból tagolt, a *mi?, mit?* kérdőnévmás szerint három nagy nyelvjárásra osztható: a što nyelvjárásra, a ča nyelvjárásra és a kaj nyelvjárásra. A što nyelvjárás a mai irodalmi nyelv alapja, különböző történelmi okok miatt ma a legnagyobb területen beszélt nyelvjárás, amelyet a Horvát Köztársaság területén belül Szlavóniában, Lika és Krbava területén, továbbá Dalmáciában, valamint a Tengermellék belső szárazföldi területein beszélnek. A ča nyelvjárás, amelyhez a horvát írásbeliség kezdetei kötődnek, az évszázadok viharában jelentős területeket veszített el, ahol helyét a što nyelvjárás foglalta el, így jelenleg Isztrián, a szigeteken és a Tengermellék szoros, partvidéki területén beszélnek. A kaj nyelvjárást Észak-Horvátországban, az ún. Zagorje területén, valamint a Muraközben beszélték és beszélnek. A főváros, Zágráb is kaj nyelvjárású. A horvát irodalmi nyelv fejlődésében ez a hármas tagolódás jelentős szereppel bírt, ugyanis az egységes horvát irodalmi nyelv létrejöttéig, amelyre voltaképpen csak a 19. sz. közepén került sor, három nyelvjárásnak megfelelően három regionális irodalmi nyelv jött létre és fejlődött. A regionális jelző használata azért indokolt, mert egyik sem vált nyelvjárások felettivé, azaz egyik irodalmi nyelv sem tudott a másik nyelvjárás területén gyökeret verni, azaz megmaradt annak a régióknak irodalmi nyelveként, ahol az adott nyelvjárást egyébként is beszélték. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem volt kapcsolat ezek között az irodalmi nyelvek és hagyományok között, hiszen elég csak a dubrovniki petrarkista költők ča nyelvjárási elemeit említeni, vagy a kevert nyelvű glagolita kódexeket, amelyek ča és kaj nyelvjárási elemeket egyaránt tartalmaznak. Időben legkorábbi a ča- és a što-horvát regionális irodalmi nyelv, hiszen ezeken már a reneszánsz idején komoly irodalmi értékkel bíró művek születtek mindhárom műnemben. A korábbi kezdetek azzal magyarázhatók, hogy a középkorban a horvát művelődés és civilizáció központja a déli területeken, a kora középkori,

egykori horvát királyság területén volt. Ennek fényében egyértelmű volt, hogy itt intenzívebb fejlődés is zajlott, mint Észak-Horvátországban, amelynek jelentősége majd a törökök mind nagyobb területeket érintő balkáni hódításaival nő meg. A 16. sz. második felében Zágráb fontos központtá vált és átvette a déli területek vezető szerepét a horvát kultúra és művelődés fejlődésében. Nem meglepő, hogy a század második felében megjelentek a kaj-horvát nyelven nyomtatott könyvek is. Így létrejött a kaj-horvát irodalmi nyelv is, amely a 17–18. században élte a virágkorát, hogy aztán a 19. sz. közepére az illírismus nyelvi és irodalmi koncepciójának győzelemre jutásával elveszítse jelentőségét és „fejet hajtson” az egységes horvát irodalmi nyelv előtt.

2.2. Antun Vramec élete és munkássága

Antun Vramec 1538-ban Ormožon született, tanulmányait Bécsben és Rómában folytatta, ahol 1565-ben a teológia doktorává avatták (JEMBRIH 2007: 22). Ezt követően hazatért és a Zágrábi püspökség területén működött többféle beosztásban, többek között Varasdon is, ahol a legtöbb időt töltötte. Élete nem volt kalandos fordulatoktól és vitáktól sem mentes, hiszen szemére vetették, hogy szimpatizál a reformáció tanaival, sőt nős is volt. Végül a zágrábi püspök 1582-ben minden egyházi rangjától megfosztotta (ŠOJAT 1977: 105). 1584-től Varasdon teljesített plébánosi szolgálatot, majd 1587-ben halt meg a kis észak-horvátországi városban (ŠOJAT 1977: 106).

Vramecet a kaj-horvát irodalmi nyelv második szerzőjeként tartja számon az irodalomtörténet-írás, hiszen Ivan Pergošić varasdi jegyző 1574-ben kiadott *Decretum* című műve az első nyomtatásban megjelent kaj-horvát könyv, a másodikat és a harmadikat azonban egyaránt Antun Vramec jegyzi. Vramec művei arra vallanak, hogy ismerte Pergošić művét, ugyanis nyelvezetük igen közel áll egymáshoz (MOGUŠ 1993: 66), ám ennek oka talán abban is keresendő, hogy Vramec is mindkét könyvében a varasdi kaj-horvát dialektusra támaszkodik, miként Pergošić is (MOGUŠ 1993: 68). Antun Vramec krónikája 1578-ban jelent meg, ezt a következő pontban részletesebben is ismertetjük. Másik műve 1586-ban jelent meg Varasdon *Postilla* címen, amely papoknak szóló homíliákat tartalmaz.

Ennek a műnek az érdekessége, hogy a varasdi ferencesek könyvtárában őrzött példányban egy pár oldalas kéziratos kiegészítés található, amely Vramec művének dél-muravidéki, tehát szlovén környezetben való használatára utal (ld. JEMBRIH 1991: 15–38). Vramec jelentőségét a kaj-horvát irodalmi nyelv történetében úgy foglalhatjuk össze, hogy a Pergošić által megkezdett irányt követve műveivel jelentős lépést tett a kaj-horvát irodalmi nyelv kodifikációja felé és egyben követendő irányt is mutatott a 17. században kaj-horvát nyelven íróknak.

2.3. Vramec krónikája

1578-ban jelent meg Ljubljánában Manlius János nyomdájában, a kor egyik kiemelkedő kaj-horvát nyelvű munkájaként számon tartott világkrónika, amelynek teljes címe *Kronika Vezda Znovich Zpravljena Kratka Szlouenskim Iezikom D. Antolu Pope Vramcze Kanouniku Zagrebekhom*. Írásának történetéről biztonsággal csupán az jelenthető ki, hogy 1576–77-ben már dolgozott rajta Vramec (ŠOJAT 1977: 105). A latin nyelvű, Draskovics György zágrábi püspöknek szóló ajánlót követően Vramec a világtörténelem eseményeit mutatja be a világ teremtésétől kezdődően egészen a könyv megjelenésének évéig, azaz 1578-ig. Természetesen mind közelebb érünk a szerző korához annál részletesebb és megbízhatóbb a történelmi események leírása. Érdekes kiemelni, hogy a magyar történelem számos alakja is meg-elevenedik a krónika lapjain. A címben is szereplő krónikás jelleget erősíti az események tömör, már-már minimalista jellegű bemutatása, az egyszerűen megfogalmazott kijelentő mondatok sokasága. Ugyanakkor témáját tekintve korántsem nevezhető egysíkúnak: háborúk, gyilkosságok, pápaválasztások és királyi koronázások tárulnak a szemünk elé Vramec krónikájában. Vramec forrásai minden bizonnyal olasz és magyar krónikák voltak, pl. Jacopo Filippo Foresti: *Supplementum chronicarum* (Velence, 1481), Bartolomeo Sacchi: *Vitae Pontificum* (Velence, 1483), Bonfini: *Rerum Hungaricarum decades* (LŐKÖS 2014: 64). Vramec krónikájának nagy jelentősége van a kaj-horvát helyesírás fejlődésében is, hiszen a Pergošić és Vramec műveiben alkalmazott grafémák használatát követték a 17–18. sz.

kaj-horvát szerzői is, akik természetesen néhány újítást is bevezettek a nagy 16. századi elődök helyesírási megoldásainak kiegészítésére.

3. Székesfehérvár és más magyar helynevek a krónikában

3.1. Székesfehérvár Vramec krónikájában

Székesfehérvár a krónika lapjain elsőként az 1038. évi események leírásánál tűnik fel: „Vmre ili premeni toga ľzueta ľzueti Stefan kral na velike Mefe den, pokopan be zuelikim plachom vSztolnom Belgrade, vCzirkve koie on bil nachinil i zidal.” (Meghalt, vagyis elhagyta e világot Nagymise napján [augusztus 15.] Szent István király; nagy sírással eltemettetett Székesfehérváron, a templomban, amelyet ő alapított és építtetett.) Mindezt a 32. oldalon olvashatjuk. Ezt követően Vramec részletesen ismerteti István királyt és művét, ám ott már többször Székesfehérvárt nem említi meg. Amint az látható, a város *Stolni Belgrad* alakban szerepel, amely érdemes hangsúlyozni, a város nevének kaj-horvátos alakja, mert a mai horvátban *Stolni Biograd* a neve. Mindkét elnevezés a magyar Székesfehérvár tükörfordítása. A magyar *Fehérvár* helynév fehér kőből való építkezésre utal, amely az Árpád-kor elején az uralkodóra volt jellemző, így a fehér kő használatához a nagyszerűség, kiválóság és nemeség képzeete kapcsolódott (KISS 1980: 601). A *Székes-* előtag a királyi székhelyre utal (KISS 1980: 601). A krónikában található *Stolni Belgrad*, amint már említettük a magyar Székesfehérvár tükörfordítása. A *Székes-* előtagnak a *Stolni* melléknév felel meg, míg a *Fehérvár* megfelelője a *Belgrad*, amelynek jelentése ugyanaz mint a magyar szóé, és az össz. **Běľb gordь* etimonra vezethető vissza (SNOJ 2009: 504). Ebből az összsláv szóból alakultak a szláv nyelvekben meglévő 'Fehérvár' jelentésű helynevek, pl. szerb *Beograd*, horvát *Biograd*, cseh *Bělohrad*, orosz *Белгород* (vö. SNOJ 2009: 504). A magyarban ugyanebből a szláv helynévből származik a Nyírtelekhez tartozó *Belegrád* település (KISS 1980: 100), valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Hernádkak *Belegrád* nevű településrész neve is.

Székesfehérvár neve a krónikában még két alakváltozatban fordul elő: a *Stolni* előtag nélkül, tehát *Belgrad* alakban, illetve a melléknevet hátravetve, azaz *Belgrad stolni* alakban is. Az előtag nélküli alakváltozat első előfordulási helye: „Salamon feztí Kral Vogerzki Zin Andrea Kralia gore imenuuana, po lzmerti Bele pomochiu Henrika Czezara komu ie bil dal kcher lzuoiu za Senu nouich vBelgradu korunien be Vogerzkim kralem.“ (33. old.) (Salamon, a fent nevezett András király fia a hatodik magyar király; Béla halálát követően Henrik császár segítségével, akinek feleségül adta vala a lányát, Fehérváron újonnan magyar királlyá koronázták.) Azt, hogy itt nem a szerbiai Belgrádról van szó, nem csupán a koronázás tényének ismertetése erősíti meg, hanem az, hogy Salamon király tetteinek ismertetésekor kiemeli azt, hogy Belgrádot, vagyis magyar történelmi nevén Nándorfehérvárt éppen ő csatolta az országhoz. Az esemény leírásakor a *Doleni Belgrad* elnevezést használja, megkülönböztetendő a pár sorral fentebbi *Belgrad* helységtől. A későbbiek során, például a nándorfehérvári ostrom leírásakor, a *Dolni Belgrad* alakot találjuk a szövegben. A *Belgrad stolni* alakváltozat az 1114. évi események, konkrétan Könyves Kálmán király halálával kapcsolatban bukkan fel először: „Imal ie Coloman Kral Vogerzky dua Zina Ladizlaua i Stefana vmre hudo, kako iezt i fiuel, pokopan be vBelgrade ztolnom.“ (35. old.) [Kálmán magyar királynak két fia volt László és István, borzalmasan halt meg, ahogyan élt is, Székesfehérváron temettetett el.] Ennek az alakváltozatnak az érdekessége a hátravetett melléknev, ami nem példa nélküli¹. A déli szláv népköltészetben igen bevett formának számít a jelzői funkcióban lévő melléknevek hátravetése, és talán ez inspirálhatta magát Vramecet is, amikor a *Stolni Belgrad* előtagját, azaz a jelzőt, a főnév után tette ki.²

¹ Írásom lektora, Pátrovics Péter tanár úr hívta fel a figyelmemet arra, hogy a hátravetett melléknev minősítő jelzői szerepben feltehetően latin mondattani sajátosság lehet, amelyet az újlatin nyelvek a mai napig őriznek. A szláv nyelvek közül a lengyelben figyelhető meg ez a jelenség, amely nem meglepő, hiszen a lengyel irodalom sokáig a latin irodalmból inspirálódott.

² A déli szláv népköltészet esetleges inspirációjára Lukács István hívta fel a figyelmemet a székesfehérvári konferencia szünetében, amiért itt is köszönetet mondok neki.

3.2. Más magyar földrajzi nevek Vramec krónikájában

Az előző fejezetben Székesfehérvár krónikabéli előfordulásaiival és nevével, illetve annak alakváltozataival foglalkoztunk. A krónikában azonban nem csak a koronázó és királyi temetkezési helyül szolgáló város bukkan fel, hanem számos más magyar földrajzi név is, hiszen amint már említettük, Vramec krónikája számos magyar történelmi eseményt is rögzít, amiből egyenesen következik az is, hogy magyar földrajzi nevek is szép számmal fordulnak elő. Székesfehérváron kívül a következő földrajzi nevekkal találkozunk a krónikában: *Balaton, Besprim, Budin, Čanad, Đur, Đula, Eger/Jeger, Filek, Jerdel, Kaniža, Kapušvar, Kašša, Kenjer mezov, Kiseg, Mohačko polje, Mukač, Pešt, Požon, Saksard, Satmar, Siget grad/Siget, Solnok, Temešvar, Tihon, Tokaj, Varad, Višegrad*. Összesen 27 különféle magyar földrajzi név fordul elő 29 alakváltozatban. A 27 földrajzi név között van egy víznév (Balaton), két területnek a neve (Jerdel, Kenjer mezov) és egy egykori vármegyéé (Čanad). A továbbiakban egyenként vizsgáljuk meg őket, előtérbe állítva Vramec helynévadási szokásait és a magyar helynevek etimológiáját is.

Balaton – Balaton: a magyar víznév szláv eredetű, a **Blatъnъ jezero* 'mocsaras tó' szóösszetételből származik (KISS 1980: 80). Vramec változtatás nélkül veszi át a magyar tó nevét.

Besprim – Veszprém: az egyik elképzelés szerint a város Vitéz Boleszló lengyel király magyar származású második feleségétől született fiáról kapta a nevét, aki a *Bezprim* nevet viselte (KISS 1980: 691). A másik feltevés szerint a város neve nyugati-szláv eredetű, a **Bezprěmъ* személynévből létrejött **Bezprěm* helynévből származik (KISS 1980: 692). A krónikában szereplő *Besprim* szókezdő /b/ fonémája érdemel figyelmet, hiszen az eredeti /b/ fonémát őrzi, amiből a magyarban /v/ lett. A m. /e:/ → hrv. /i/ fonémahelyettesítés szabályos, pl. m. *kép* – hrv. *kip*, m. *rét* – hrv. *rit*.

Budin – Buda: a magyar helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással (KISS 1980: 131–132, Budapest alatt). Vramec a *Buda* helynévhez az *-in* melléknévképzőt illesztette, jelentése 'Budáé'.

Čanad – Csanád: az egykori magyar vármegye neve az ismeretlen eredetű *Csanád* személynévből keletkezett magyar névadással (KISS 1980: 155), amelyet Vramec változtatás nélkül vett át a krónikába.

Đula – Gyula: a magyar helynév az azonos magyar személynévből keletkezett, amely végső soron egy olyan török méltóságnévre megy vissza, amely az ötörök *jula* 'fáklya' főnévvel tartozik össze (KISS 1980: 256). Vramec változtatás nélkül veszi át a magyar helynevet.

Đur – Győr: puszta személynévből keletkezett magyar névadással, feltehetőleg ugyanarról a személynévről van szó, amely az *Algyő*, *Felgyő* települések utótagjában is fellelhető (KISS 1980: 254). A krónikában lévő *Đur* helynévben a m. /ø:/ → hrv. /u/ fonémahelyettesítésre került sor, hasonlóan mint a m. *gyöngy* – hrv. *đunđ* esetében. Győr városának gradisteyei horvát neve *Jur*, amelyben szintén megfigyelhető ez a fonémahelyettesítés.

Eger/Jeger – Eger: az azonos nevű patakról kapta a település a nevét, amely végső soron az *éger* főnévre vezethető vissza (KISS 1980: 197). A krónikában szereplő *Jeger* alakváltozat szókezdő /j/ fonémája tipikus kaj-horvát jellegzetesség, és /e/ és /e:/ szókezdő fonémája magyar jövevényszavak esetében gyakori jelenség, pl. m. *ezer* – kaj-hrv. *jezero*, m. *érsek* – kaj-hrv. *jeršek*.

Filek – Füleik: a *Filek* személynévből keletkezett magyar névadással (KISS 1980: 227). A *Filek* helynévben a m. /y/ → kaj-hrv. /i/ fonémahelyettesítésre került sor, amely nem példa nélküli, ld. m. *püspök* – kaj-hrv. *pišpek*.

Jerdel – Erdély: a magyar *erdő* és *elü* ~ *elv* 'vmin túl fekvő rész' főnevek összetételéből keletkezett földrajzi név (KISS 1980: 204). A kaj-horvát helynévben a szóvégi /ʌ/ fonéma depalatalizálódott. A szó eleji /j/ fonéma az /e/ előtt tipikus kaj-horvát sajátosság, amelyet a *Jeger* helynév esetében is láthattunk.

Kaniža – Kanizsa: szláv eredetű helynév, a déli szláv nyelvterületen élő *Kneža* 'a fejedelemé, a kenézé' helynévből származik (KISS 1980: 445, Nagykanizsa alatt). Marko Snoj véleménye szerint (SNOJ 2009: 185) a m. *Kanizsa* forrása a szláv **kneždz'*a nőnemű főnevesült melléknévből származik (SNOJ 2009: 185). A szlovéniai és horvátországi *Kaniža* és a vajdasági *Kanjiža* helynevek a magyarból származnak (SNOJ 2009: 185).

- Kapušvar – Kaposvár:** a *Kapos* folyónév és a *vár* főnév összetétele, amelyben a folyónév a *kapu* főnév -s képzős származéka (KISS 1980: 314). A *Kapušvar* helynév változatlan átvétel a magyarból.
- Kašša – Kassa:** valamelyik régi magyar *Ko-* kezdetű személynévből keletkezett magyar névadással (KISS 1980: 320–321). A kaj-horvát helynév változatlan átvétel a magyarból.
- Kenjer mezov – Kenyérmező:** a magyar földrajzi név a *kenyér* és *mező* főnevek összetétele. A kaj-horvát helynév átvétel a magyarból, amelyben a *mező* főnév esetében a m. /ø:/ → kaj-hrv. /ov/ fonémahelyettesítésre került sor.
- Kiseg – Kőszeg:** a *kő* és *szeg* 'szöglet, sarok' főnevek összetétele (KISS 1980: 359). A kaj-horvát helynév azt sugallja, hogy egy *Kűszeg* alakváltozat került átvételre, ugyanis a m. /ø:/ fonémát a kaj-horvát /u/ vagy /ov/ fonémahelyettesítéssel vette volna át. A város gradistyei horvát neve megegyezik a krónikábelivel, tehát *Kiseg*.
- Mohačko polje – Mohácsi sík:** bizonytalan eredetű, talán a m. *moha* főnév szláv előzményének -*ačb* képzős származéka (KISS 1980: 435). A krónikabeli helynév a m. *Mohácsi-sík* tükörfordítása, amelynek utótagja a *polje* főnév, amelynek 'síkság, sík' jelentése is van, így ebben az esetben teljes tükörfordításról beszélhetünk.
- Mukač – Munkács:** puszta személynévből keletkezett magyar névadással (KISS 1980: 445). A kaj-horvát helynévben kiesett az /n/ fonéma, hasonlóan, mint a város nevének különféle szláv megfelelőjében, pl. ukrán *Мукачево*, ruszin *Мукачово*, szlovák *Mukačevo*.
- Pešt – Pest:** szláv eredetű, az óegyh. szl. *neumь* 'kemence, barlang' főnévből származik (KISS 1980: 131–132). Érdekes megjegyezni, hogy újabban Zoltán András (ZOLTÁN 2017: 4) egy a Kárpát-medence területén beszélt bolgárós jellegű ősszláv nyelvjárásból magyarázta a *Pest* helynév eredetét. Ezt az elméletet lát-szik alátámasztani az a tény is, hogy kizárólag a bolgárból adathozható a szónak 'barlang' jelentése is. Ráadásul nem elszigetelt helynévről van szó, ugyanis az Északi-középhegységben több helyen is van *Pes*, *Pest* földrajzi név (ld. részletesen ZOLTÁN 2017: 4–5). A kaj-horvát *Pešt* a magyar szó átvétele.

- Požon – Pozsony:** a *Poson* személynévből keletkezett magyar névadással (KISS 1980: 523). A kaj-horvát helynév átvétel a magyarból. A szóvégi /ɲ/ fonéma depalatalizálódott. Hasonló jelenség figyelhető meg más magyar eredetű szavak esetén is, pl. m. bársony – hrv. baršun/baršon, m. kormány – hrv. korman.
- Saksard – Szekszárd:** feltehetően a magyar *szegszár* 'sötétsárga, barnássárga, szögsárga' melléknévből származik (KISS 1980: 602). A kaj-horvát *Saksard* a város első előfordulási alakjának, az 1218-ból adatható (KISS 1980: 602) *Sacsard*nak az átvétele.
- Satmar – Szatmár:** a *Szatmár* puszta személynévből keletkezett magyar névadással (KISS 1980: 598). A kaj-horvát szó a magyar földrajzi név átvétele.
- Siget/Siget grad – Szigetvár:** a magyar *sziget* és *vár* főnév összetétele, amely az Almás patak árterében lévő szigetre és az ott álló várra utal (KISS 1980: 612). A kaj-horvát *Siget* alakváltozat a magyar főnév átvétele, míg a *Siget grad* magyar mintára alkotott tükörszó.
- Solnok – Szolnok:** puszta személynévből keletkezett magyar névadással (KISS 1980: 617). A kaj-horvát helynév a magyar helynév átvétele.
- Temešvar – Temesvár:** a *Temes* folyónév és a *vár* főnév összetétele (KISS 1980: 637). A *Temes* folyó neve szláv eredetű, egy **Тѣмишъ* 'sötét folyó' alakból fejlődhetett a magyar *Temes* (KISS 1980: 637). A kaj-horvátba a helynév változtatás nélkül került át.
- Tihon – Tihany:** puszta személynévből keletkezett magyar névadással, az alapjául szolgáló *Tichon* 'csendes, halk szavú ember' személynév szláv eredetű (KISS 1980: 642). A kaj-horvát helynévben a szóvégi /ɲ/ fonéma depalatalizálódott. Ezzel kapcsolatban ld. a *Požon* helynév kapcsán elmondottakat.
- Tokaj – Tokaj:** török eredetű, a *toqay* 'folyó menti erdő' főnévből származik, de szóba jöhet az a afeltevés is, hogy ez előbb személynévvé vált és a helynév a személynévből keletkezett (KISS 1980: 649).
- Varad – Nagyvárad:** a történelmi forrásokban csak *Várad*ként emlegetett település neve a *vár* főnév *-d* kicsinyítő képzős alakjából keletkezett (KISS 1980: 453). A *Nagy-* előtagot később tették hozzá, hogy megkülönböztessék *Kisvárad*tól, amely a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Kisvárdai város (KISS 1980: 453). A kaj-horvát helynév a magyarból való átvétel.

Višegrad – Visegrád: szláv eredetű, a **Vyšegradъ* földrajzi névből származik, amelynek jelentése 'magaslaton lévő vár' (KISS 1980: 697). Hasonló helynevek déli és nyugati szláv területen is ismertek. A kaj-horvát a magyar helynév átvétele.

3.3. Rövid elemzés

A fent bemutatott földrajzi nevek eredetével kapcsolatban megállapítható, hogy jelentős részük pusztá személynévből keletkezett (*Besprim, Budin, Čanad, Đula, Đur, Filek, Kašša, Mukač, Požon, Satmar, Solnok, Tihon*). Néhány földrajzi név szóösszetétel (*Jerdel, Kapušvar, Kenjer mezov, Kiseg, Siget/Siget grad, Temešvar*). Külön figyelemre méltók azok a földrajzi nevek, amelyek a magyarban szláv eredetűek, ugyanakkor úgymond visszakerültek egy szláv nyelvbe, nyelvjárásba, a kaj-horvátba (*Balaton, Besprim, Kaniža, Mohačko polje, Pešt*, részben a *Temešvar* is ide sorolható, *Tihon, Višegrad*). Főnévi eredetű az *Eger/Jeger, Tokaj* és *Varad* helynév, míg a *Saksard* helynév melléknévi eredetű.

Vramec krónikájában található magyar helynevek jelentős része mindenféle változtatás nélkül került át a kaj-horvátba, nem került sor fonológiai és morfológiai adaptációra. Némiképp meglepő a tükörszavak alacsony száma, hiszen csupán a *Mohačko polje* és *Siget grad* tartozik ebbe a körbe, valamint az előző fejezetben már részletebben is ismertetett *Stolni Belgrad*.

4. Összefoglalás

Munkánkban a kaj-horvát kórnikaíró Antun Vramec 1578-ban megjelent világhírnévkönyvének magyar földrajzi neveit mutattuk be, kiemelt figyelmet szentelve Székesfehérvárnak és annak kaj-horvát megfelelőinek. Emellett további 27 magyar földrajzi név etimológiáját mutattuk be és átvételük utáni változásait. Összességében megállapíthatjuk, hogy Vramec a legtöbb esetben a földrajzi neveket szó szerint átvette a magyarból, csupán három név esetében élt a tükörszóalkotással. Az átvett földrajzi nevek fonológia és részben morfológia beilleszkedésére is sor került, abban az esetben, amikor

ez indokolt volt. A krónikában előforduló magyar helynevek csak megerősítik azt az állítást miszerint Vramec számos magyar történelmi eseményt mutatott be és dolgozott fel a krónikában.

BIBLIOGRÁFIA

- JEMBRIH Alojz, 1991: Rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli. *Hrvatsko-slovenske književnojezične veze*. Čakovec: Zrinski.
- –, 2007: *Kajkavski Florilegij 2007*. Sveti Ivan Zelina: Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina.
- KISS Lajos, 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LŐKÖS István, 2014: *Litteratura Kajkaviana. A kaj horvát irodalomtörténet magyar szemmel*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- MOGUŠ Milan, 1993: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Globus.
- SNOJ Marko, 2009: *Slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- ŠOJAT Olga, 1977: *Hrvatski kajkavski pisci I. Druga polovina 16. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora.
- ZOLTÁN András, 2017: Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. *Magyar Nyelv* 113/1, 1-9.